

EXKURZ: RESTAUROVÁNÍ NÁSTĚNNÉ MALBY „PŘÍJEZD, SETKÁNÍ A KLANĚNÍ SV. TŘÍ KRÁLŮ“ V PRESBYTÁŘI KOSTELA SV. MARTINA V SEDLČANECH

MARKÉTA PAVLÍKOVÁ – THEODORA POPOVA

V roce 2014 byla akademická malířka a restaurátorka Theodora Popova pověřena průzkumem nástěnných maleb v presbytáři kostela sv. Martina v Sedlčanech. Vyzvala restaurátorky M. Pavlíkovou a Petru Navrátilovou, aby s ní spolupracovaly. Byly místním historikem B. Němečkem informovány, že zde byly na začátku 20. století prováděny odkryvy nástěnných maleb. Některé malby jsou od této doby prezentovány. Na stěně vpravo od oltáře byly odkryty fragmenty maleb z různých časových období. Nahoře u okna je fragment hlavy Panny Marie Sedmibolestné, pravděpodobně z 16. století. Vedle okna je ze starší výmalby prezentován erb, který je v kronice zaznamenán jako znak kardinála arcibiskupa pražského Arnošta II, hraběte z Harrachů, který působil v letech 1623–1667. V kronice je zmíněno ještě několik dalších maleb, které byly kolem roku 1913 odhaleny. Jednalo se o dedikační nápisy a malbu s ornamentálními prvky. Jsou zde popsány i postavy čtyř evangelistů. Stav těchto maleb byl v kronice okomentován tak, že se malby loupaly, nedaly se uchovat, a byly proto seškrabány. Jednalo se pravděpodobně o malby z barokního období.

Velká pozornost v pamětní knize byla věnována středověké malbě, která byla odhalena v roce 1913 konzervátorem a biskupem Antonínem Podlahou. Uvádíme výňatek z textu: ... *Malba fresková původní objevena v presbytáři na evangelijní straně, a sice nad vchodem ze sakristie počínaje až asi do polovice celé stěny. Dle určení vysoce důstojného kanovníka Dra Antonína Podlahy, jenž byl jako c. k. konzervátor ku prozkoumání těch maleb poslán, představuje ten obraz: Klanění se tří králů Pánu Ježíši. Nejzáže v pravo (hledíme-li k obrazu tedy v tu stranu k oltáři hlavnímu) jest část roucha osoby sedící ((Panna Maria s Ježíškem na klíně), na levo je část spodní pláště osoby klečící (Krále I.), za tímto Králem je viděti téměř celou postavu se šatem krátkým jen ke kolenům sahajícím (služebník I. krále), za ním kuň bez jezdce, osedlaný, (náležející prvnímu králi). Následuje druhý kuň, na němž sedí osoba oděná splývajícím hávem (II. Král), a posléze objeveny byly přední nohy třetího koně. Za těmito koni a králi (na obraze nad nimi) se ukázaly jiné osoby v krátkých suknících (služebnictvo králů), a před prvním koněm (na malbě pod jeho nohami) pejsek. Celá tato malba byla dosti poškozena tím, že nad ní byla kdysi prolomena velká okna do oratoře nad sakristií, a dole tím, že byla později několikrát zabílena a novou malbou v 17. století pokryta...poněvadž vše se loupalo, muselo být vše seškrabáno. (s. 50).¹⁾*

Ze zápisů v kronice se dozvídáme, že se i na této stěně vyskytovaly fragmenty novější malby. „*Ta se však velmi loupala a byla proto seškrabána...*“. Při tomto zásahu moh-

Obr. 1: Sedlčany (okres Příbram), kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů: restaurátorský průzkum – drobnými sondami byl zjišťován rozsah dochování středověkých maleb (foto J. Růzha).

lo dojít i k poškození středověké malby. Na historických fotografiích je malba velmi kontrastní a čitelná. Částečně odhalené malby byly v roce 1913 zdokumentovány. Byl pořízen i jednoduchý náčrt. Následně byly zamalovány.

Tyto podklady byly pro nás velkým vodítkem při sondážním průzkumu, který jsme prováděly na stěnách celého presbytáře. Páskovou sondáží ve výmalbě jsme zjistily, že barokní malby byly pravděpodobně celoplošně odstraněny. Na stěně vpravo od oltáře se nám nepodařilo najít žádné zásadní malířské vrstvy. Na stěně vlevo od oltáře se sondáží potvrdil výskyt středověké malby a fragment malby na zaddívce.

V další etapě jsme se již zabývaly hlavně středověkou malbou. Při rozšířeném sondážním průzkumu byly postupně odkrývány jednotlivé výjevy, které odpovídaly zápisu v pamětní knize. Vlevo v předním plánu se objevil zástup rytířů na koních doprovázející krále, který sedí na bílém koni a drží ciborium. Na hlavě má korunu. O něco výš přijíždí v druhém plánu král na bílém koni.

1) SOKA Příbram, Děkaný úřad Sedlčany, Pamětní kniha děkanství sedlčanského 1895–1936.

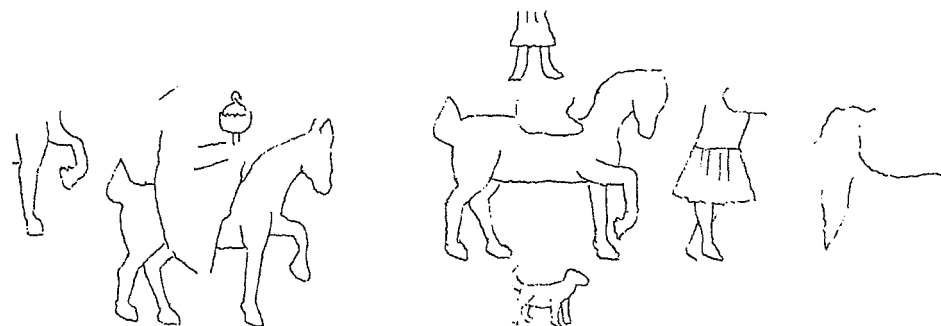
Jeho postava je však poškozená zazdívkou. V levém horním rohu je čitelný fragment jezdce na hnědém koni a pravděpodobně i zde byl zástup rytířů. Ve třetím plánu je zástup rytířů na koních doprovázející krále (*Krále I.*). Ve středu výjevu je kráčející osedlaný kůň, kterého drží za uzdu panoš. Před ním klečí na zemi král, který předává truhličku se zlatými dukáty Ježíškovi. Postava Panny Marie s Ježíškem na klíně se dochovala pouze ve fragmentu. Podle ikonografie zobrazování klanění králů je jisté, že v pozadí stál sv. Josef. Za fragmentem šatu Panny Marie s pravou nožičkou Ježíška byla odkryta hlava a hrudník klečící postavy, což mohla být postava donátora. Uprostřed výjevu nad osedlaným koněm je mužská postava v krátkých šatech, která má zdviženou ruku. Můžeme se domnívat, že ukazuje na Betlémskou hvězdu nad jesličkami. V pozadí je čitelný strom a nad ním opevněné město se dvěma věžemi. Uprostřed, těsně pod dekorativní bordurou jsou dva erby. Jeden s pětilistou červenou růží a druhý s dvouramennými váhami.

Malba je celoplošně dochovaná pouze ve spodní malířské vrstvě. Díky kvalitní vápenné utahované omítce, do které se barevná vrstva vsákla, můžeme vidět jednoduchou černou podkresbu. Barevné plochy, kde nebyla použita běloba, jsou dochovány ve ztenčené vrstvě. Na pozadí krajiny jsou dokonce dochované i malované rostlinné motivy. Na drobných detailech malby na postavě panoše vedoucího koně a na sedle tohoto koně se dochovaly fragmenty finálních barevných vrstev. Přes veškerá tato poškození je malba velmi působivá nejen průvodem králů a množstvím zobrazených koní, ale i členěním krajiny do několika prostorových plánů.

Na stěnách presbyteria byly v dolní části objeveny konsekrční kříže s rytou přípravnou kresbou, která byla vyryta přímo do čerstvé omítky.

Obr. 2: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů, historická fotografie z roku 1913: v horní části středověká malba, ve spodní části fragmentárně dochované malby z různých vrstev nad sebou (foto archiv, o. c. v pozn. 1).

Obr. 3: Kresba nálezu maleb z kostela sv. Martina v Sedlčanech z kroniky roku 1913 (foto archiv, o. c. v pozn. 1).

Obr. 4: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů, restaurátorský průzkum – postupné rozšiřování sond (foto M. Pavlíková).

Obr. 5: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů, razantní osvětlení zvýraznilo mechanické defekty v omítkové vrstvě (foto M. Pavlíková).

Při odkrývání středověké malby jsme narazily na množství defektů v omítkové vrstvě i zdivu, které vznikly při různých stavebních úpravách kostela. Nejstarší a největší poškození je v pravé části výjevu. Mohlo se jednat o otvor vedoucí do klenotnice, která byla zřízena v horním patře sakristie. Byla tím poškozena horní část postavy Panny Marie, Ježíšek, hlava klečící postavy i celý výjev s Josefem a jesličkami.

Dvacet centimetrů pod touto zazdívkou je další rozsáhlé poškození, které zasahuje do klečící postavy a bordury lemující výjev v pravém dolním rohu. Pokračuje až dolů k podlaze. Domníváme se, že zde mohlo být původně sanktuárium. V dolní části vyzdívky byl druhotně použitý opracovaný půlkruhový kámen, jenž původně sloužil jako konzola či klenební svorník. Rozsáhlý defekt je pokryt dnes již fragmentární malbou Křtu Krista s nápisem a datováním malby 1661. Tato malba kryla pravděpodobně rozsáhlejší plochu evangelijní strany presbytáře.

Třetím zásadním poškozením středověké malby i se zdi-
vem jsou dva proražené okenní

otvory. Vedly do oratoře nad sakristií, která byla zřízena roku 1817 v prostoru bývalé klenotnice. Okna jsou viditelná ještě na fotografii v knize *Soupis památek – Politický okres Sedlčanský* 1898. V roce 1906 se zřítila dodatečná klenba v sakristii, poté byla již nefunkční okna do sakristie zazděna a zaštukována. Tento zásah poškodil malbu v horním pásu jak vlevo u kazatelny, tak vpravo nad předchozími zazdívkami. Levá plomba poškodila výjev malby s postavou třetího krále přijíždějícího na koni i s doprovodem. Vpravo je rozšířené poškození výjevu s Pannou Marií. Mohla zde být i betlémská hvězda, ke které ukazuje postavy přijíždějících jezdců. Oba tyto otvory poškodily lemující borduru.

K poslednímu poškození došlo instalací elektrického rozvodu před poslední výmalbou kostela. Při úpravách elektroinstalace nebylo řemeslníkům známo, že pod celoplošnou výmalbou presbytáře je středověká malba. Byla poškozena postava malého psa pod nohama bílého koně. Dochovala se pouze podkresba tří nožiček. Byl naštěstí popsán a zdokumentován na historické fotografii v pamětní knize.

Průzkum malby byl upřesněn laboratorním rozbořem omítkové vrstvy a pigmentů. Byla použita fluorescenční analýza XRF a stratigrafické mikronábrusy. Na vápenné omítce obsahující úlomky železitých minerálů a křemenný písek byly identifikovány pigmenty běžně používané ve středověku jako je železitá červen, uhlíkatá čern, mědnatá modř, olovnato-cinicitá žlut a olovnatá běloba. Malba se dochovala pouze v podkladových vrstvách. Fragmenty vrchní vrstvy malby jsou patrné na oděvu panoše a na hlavě koně. Na infračervené reflektografii je podrobněji zachycena černá podkresba i s fragmenty finální malby.

Při snímání celoplošných hlinkových nátěrů byly v úrovni cca 30 cm nad kamenným portálkem odkryty fragmenty dvou vrstev dekorativní výmalby imitující nařasený závěs. V první vrstvě nad omítkou byl velmi zdobný dekorativní pás s drobnými kvítky výmalby z roku 1913, v této době byly stěny presbytáře světle zelené. V roce 1934 vznikl požár na hlavním oltáři, a proto byl kostel znovu vymalován. Stěny měly světle žlutý odstín a v dolní části byl malovaný závěs se stylizovanými holu-

Obr. 6: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů po odkrytí maleb, zkoušky tmelení defektů (foto M. Pavlíková).

Obr. 7: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů: a – tmelení defektů; b –IR (infračervená) reflektografie zvýraznila černou podkresbu (foto M. Pavlíková).

Obr. 8: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů: a – tmelení defektů; b –IR (infračervená) reflektografie zvýraznila černou podkresbu (foto M. Pavlíková).

bicemi a nápisy IHS. Fragmenty dekorů obou maleb byly zdokumentovány.

Když byla středověká malba celoplošně opatrně odkryta, nastalo velmi zdoluhavé dočišťování malby skalpely a skelnými vlákny. Ponechaly jsme stávající vrstvy omítek na zazdívkách nepůvodních oken a defektů. Docílily jsme odstranění nevhodně umístěného elektrického vedení. V rasantním bočním nasvícení se projevilo množství drobných mechanických defektů v omítkové vrstvě. Defekty jsme vyplnili tmel z uleželého hašeného vápna. Pro přípravu tmele byly vyzkoušeny různé druhy písku a jeho zrnitosti, aby tmel nepůsobil rušivě. Podél podlahy byla omítka narušená vzlínavou vlhkostí. Původní omítku

jsme penetrovaly a rozsáhlé defekty zaštukovaly.

Způsob a rozsah retuší jsme velmi zvažovaly. Nejprve byly zaretušovány tmely do neutrálního tónu šedé původní omítky. Poté byly některé partie retušovány přírodními pigmenty v tlumeném tónu barvy okolní malby. Fragment malby z roku 1661, na kterém je část postavy Krista stojícího ve vodní hladině a nohy Jana Křtitele, na kamenitém břehu. Latinský nápis byl vyretušován čárkovou nápodobnou retuší. Fragment závěsu byl ponechán v náznaku. Kamenný portál byl v okrajích zarovnán středověkou omítkou, což svědčí o původnosti umístění portálu. Na kameni jsme našly fragmenty původní červené polychromie.

Obr. 9: Sedlčany, kostel sv. Martina, nástěnná malba Klanění tří králů, stav po restaurování, celkový pohled (foto L. Mlynářová).

Průvod králů měl imitovat vzornou středověkou tapisérii, která byla lemována geometrickým dekorem. Mírně zvlněná linka dolního okraje navozuje dojem měkké tex-

tilie. I přes rozsáhlé poškození je malba velmi působivá a obohacuje výtvarné i historické poznání vývoje kostela.

EXKURS: RESTAURIERUNG DER WANDMALEREI „ZUSAMMENTREFFEN UND ANBETUNG DER HEILIGEN DREI KÖNIGE“ IM PRESBYTERIUM DER KIRCHE ST. MARTIN IN SEDLČANY/SELTSCHAN

Das Restaurierungsbericht aus den Händen der Restauratorinnen M. Pavlíková und T. Popová umfasst das fortschreitende Kennenlernen mit Umständen der ersten Freilegung der Malerei im Presbyterium um das Jahr 1913. Wichtig ist die Aufzeichnung, die die Restauratorinnen im Gedenkbuch der Dechanei in Sedlčany 1895-1936 aufgesucht haben, wo das Thema der Anbetung der Hl. Drei Könige und der Zustand der Erhaltung der Malerei am Anfang des 20. Jahrhunderts angeführt ist. Es sind auch andere Berichte über jüngere barocke Malereien angeführt, die aber schon damals abgefallen sind und die beseitigt wurden, es ist nur die barocke Taufe Christi geblieben. Für die mittelalterliche Wandmalerei ist es wichtig, dass auch die Fotodokumentation nach der Freilegung der Malerei erhalten geblieben ist, verhältnismäßig gut lesbar und auch die Skizze der Szene. Die Restauratorinnen haben die Sondierung-Untersuchung im ganzen Presbyterium durchgeführt. Bei der Freilegung wurden viele Defekte gefunden, die während der Instandsetzung der Kirche im Verlauf der Jahrhunderte entstanden. Die Malerei wurde bei der Herrichtung der Öffnung in die einstöckige Sakristei und auch auf der rechten Seite markant beschädigt. Die Herrichtung in der Form des Durchschlags von zwei Fenstern, die zum Oratorium geführt haben, verursachte die Vernichtung des oberen Teiles der Szene. Die letzte Beschädigung hing mit der Installation der elektrischen Stromverteilung vor der letzten Ausmalung der Kirche zusammen. Die Untersuchung wurde durch die Laboranalyse der Verputzschicht und Pigmente ergänzt. Es wurden die Fluoreszenzanalyse XRF und strategisches Schärfen verwendet. Die Malerei ist nur in den Unterlageschichten und auf Fragmenten der oberen Malerei, auf der Kleidung des Edelknaben und auf dem Kopf des Pferdes, das der Edelknabe gehalten hat, erhalten geblieben. Die infrarote Reflektografie hat die schwarze Unterzeichnung und Fragmente der Farbigkeit der Finalmalerei ausführlicher erfasst. Im Jahre 1934 hat in der Kirche auf dem Hauptaltar gebrannt, danach wurde die ganze Kirche ausgemalt. Nach der ganzflächigen Freilegung der mittelalterlichen Malerei haben die Restauratorinnen die Malereien mit Skalpell und Glasfäden gereinigt. Eine Reihe von Defekten in der Verputzschicht haben sie mit dem Kitt aus dem abgelegenen gelöschten Kalk ergänzt. Die Retuschen wurden zuerst auf dem Verputz

verwendet, damit der neutrale Ton des ursprünglichen grauen Verputzes vereinigt wurde. Einige Stellen wurden mit natürlichen farbigen Pigmenten in dem gedämpften Ton der ursprünglichen umliegenden Farbe retuschiert. Zum Schluss haben die Restauratorinnen eine Hypothese ausgesprochen, dass die ganze Wand mit dem Thema der Ankunft und der Anbetung der Hl. Drei Könige man als eine Imitation von kostbaren Tapisserien, die finanziell sehr anspruchsvoll waren, verstehen kann.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Sedlčany/Seltschan (Kreis Příbram/Pibrans), St. Martin Kirche, Wandmalerei der Anbetung der Hl. Drei Könige: restauratorische Untersuchung – durch kleine Sonden wurde der Umfang der Erhaltung der mittelalterlichen Malereien festgestellt (Foto J. Růžha).

Abb. 2: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige, historisches Foto aus dem Jahr 1913: im oberen Teil die mittelalterliche Malerei, im unteren Teil fragmentarisch erhaltene Malereien aus verschiedenen Schichten übereinander. (Foto Archiv, o. c. in Anm. n1).

Abb. 3: Zeichnung der Funde der Malereien aus der St. Martin Kirche in Sedlčany aus der Chronik des Jahres 1913 (Foto Archiv, o. c. in Anm. 1).

Abb. 4: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige, restauratorische Untersuchung – fortschreitende Erweiterung der Sonden (Foto M. Pavlíková).

Abb. 5: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige, die rasante Beleuchtung hat mechanische Defekte in der Verputzschicht unterstrichen (Foto M. Pavlíková).

Abb. 6: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige nach der Freilegung der Malereien, Versuche der Kittung der Defekte (Foto M. Pavlíková).

Abb. 7: Sedlčany, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige: a – Kittung der Defekte; b – IR (infrarot) Reflektografie hat die schwarze Unterzeichnung unterstrichen (Foto M. Pavlíková).

Abb. 8: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige: a – Kittung der Defekte; b – IR (infrarot) Reflektografie hat die schwarze Unterzeichnung unterstrichen (Foto M. Pavlíková).

Abb. 9: Sedlčany, St. Martin Kirche, Wandmalerei Anbetung der Hl. Drei Könige, Zustand nach der Restaurierung, Gesamtansicht (Foto L. Mlynářová).

(Übersetzung J. Kroupová)